

ДРАМАТУРГЪТ, ЛОРА, АЛЕКСАНДЪР ПАСКАЛЕВ И „КОГАТО ГРЪМ УДАРИ, КАК ЕХОТО ЗАГЛЪХВА“

90 ГОДИНИ ОТ СМЪРТТА НА П. К. ЯВОРОВ

Доц. г-р Стефан Коларов

4.

След заминаването на Лора за Париж Яворов е изцяло погълнат от работата в театъра и окончателното завършване на новата драма, чието заглавие още не е уточнено окончателно. За амбицията на автора можем да съдим от писмо до д-р Кръстьо Кръстев (14 март 1912 г.), където ясно са формулирани неговото виждане и желанието да постигне напредък в произведението, което създава: “За мене тя е експеримент в техниката, в занаята на драмата, който трябва да се овладее. Аз искам да бъда и в него тъй сигурен, както се чувствавам в поетическия занаят. По-късно, може би, ще се опитам да ги обединя. Сега ми е необходимо да стоя по-далече от стиха и по-близо до прозата – макар че прозата дори в драмата може да бъде поетична, каквато е прозата на всички големи майстори от Софокла до Шекспира и Чехова.” По-нататък не без полемична нотка е отбелязано: “И аз съвсем не мисля да е недостатък поетичната атмосфера в някои сцени на първата ми драма. Христофоров е един неизживян в творчеството поет, един мечтател в действителността, която ненавижда мечтата и поезията. Но Боян допусна една основна грешка: той покрива образа на Христофоров с моята личност. Действително аз излязох от едно лично преживяване и при разработката на сюжета в началния гласък образът на Христофоров не можеше да не получи някои черти от самия мене. Но в своето развитие той отива по своята собствена логическа линия. Затова

аз преживях трагедията, а той се самоубива. Аз усещам днес миналото страдание само като една спазма на сърцето, миналите си блуждения като една бездна, от която излязох за нов живот. Христофоров е твърде много затворен и ...аз го погребях, заедно с онзи човек, който погребях у себе си. Сега съм друг, силен, готов за борба, за да покажа, че мога нещо. Въпреки съмненията на мнозина...”

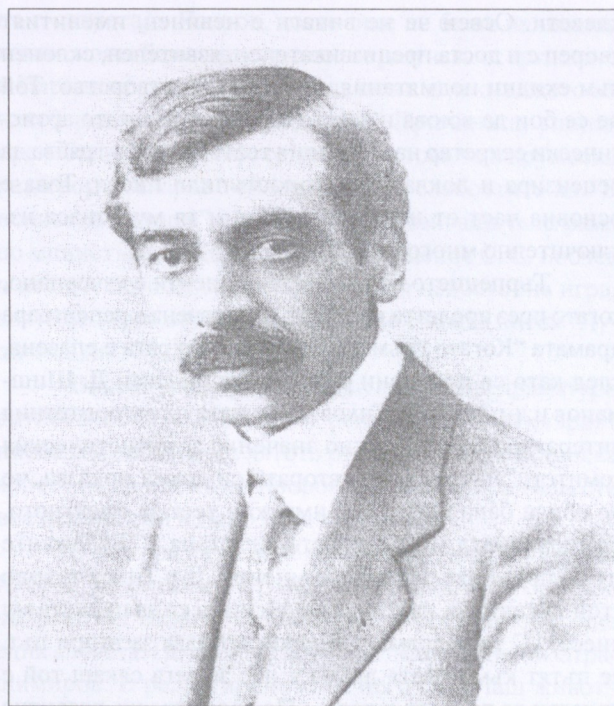
Това е важна изповед на твореца през човека, който не само е авторитет за него, но благодарение на чиято помощ, той постига триумфалното си развитие. Впечатляват както точния анализ на “В полите на Витоша” и главния герой, така също и решимостта, с която Яворов иска да продължи напред. Навлязъл в зрялата житейска възраст в разцвета на силите си, той иска да покаже всичко най-хубаво, което носи у себе си и специално неразкритите още свои качества на драматург. Това е направило силно впечатление на Владимир Василев, който също в писмо до д-р Кр. Кръстев му съобщава: “Срещнах се во София со някои членове на Якобинския клуб, от които нищо не разбрах. Какво асла искаш да разбере например от Яворова, когато шумът около “Полите” го е направил сомнамбул, който вече нищо не вижда и от нищо друго не се интересува, освен от миналите си и бъдещи драми, драми, драми..”

Изразеното мнение от Владимир Василев е не случайно, а заслужава внимание и от литературно-историческо гледище. Ранните си стъпки младият тогава

критик прави в сп. “Мисъл”, но то вече не съществува, а кръгът фактически се е разпаднал. Владимир Василев (1883 – 1963) е почти връстник с Боян Пенев (1882 – 1927) и двамата известно време са били състуденти по славянска филология. Бащата на Василев обаче го принуждава да завърши право и той става съдия в Радомир, Плевен, Пловдив, след което се установява в София. Но съхранява литературните си интереси, доразвива ги и се налага като водеща фигура след като основава сп. “Златорог”, започнало да излиза от 1920 г. Неколкократно е бил директор на Народния театър. Затова той поддържа трайна връзка с Боян Пенев и следи дебатите около първата Яворова драма. Дружба го свързва с поета от времето, когато е сътрудник на сп. “Мисъл”, и тя продължава до неговия гибелен край. Избран като редовен доцент през 1912 г., Боян Пенев заминава на специализация в Мюнхен и Берлин, където проучва влиянието на немската литература върху славянските литератури. Затова съдията с литературни амбиции, които по-късно ще осъществи, му пише: “Най-много клюкарствувахме со Яворова. Разправиите за неговата пиеса са го докарали во една постоянна авторска екзалтация – готов е да завре вдън земя всеки, който го погледне на криво, макар до вчера да го е считал за господ, и наопаки – да въздига во гений, всеки, който му каже наздраве за Полите на Витоша. Сега написал нова драма “Под стария дъб” в две части: едната “Когато гръм удари”, драма в три действия, която ще се представя, другата “Как ехото заглъхва” драматически разказ-епилог. Во връзка со нея ми приказва такива (общи) работи за революцията, която ще направят, така се самозабравя и жестикулира, че ме накара остро и со ирония да го озъптявам. Огънят раздухват хората на новия му щаб – Тихов, Арнаудов, Кремен и прочия. И тримата ще те разсипват на пух и прах... (8 април 1912 г.)”

Състоянието на Яворов, характеристиката на неговото поведение, описани от Владимир Василев, допълват щрихите на богатия му творчески образ и затова имат значима стойност. Личи и позицията на критика, който явно споделя оценките на Боян Пенев. Индиректно се долавя и още нещо: едва съзряващото желание да се създаде нов “кръг” около ново издание. Това подсказва и иронията, изразена в друго писмо между двамата критици.

Малко по-късно, когато се появява съобщението за планирания нов литературен сборник, пак Владимир

Снимка с посвещение: “На моята Лора”.
Яворов, 2 септ. 911

Василев пише този път до Боян Пенев, който още е в чужбина: “Чакай! Прозри вдъхновението на Станчева и отгадай заглавието му! Но съмнявам се дали и тогава би го отгадал, затова ще ти го кажа: чуй – да... не на смях: “Витоша”! Ако не по друг (начин), поне със заглавието Яворов, ще успее да увековечи драмата си. Ако има улица, бирария, кебапчийници, бозаджийница и шантан “Витоша”, защо да няма един литературен сборник!...”

Това отново подчертава ситуацията около “В полите на Витоша” и нейния автор – дори част от тези, които са уважавали неговата поезия, трудно го възприемат като драматург. Приятелството в литературната не винаги е еднозначно. Към критическите оценки винаги е необходимо да се подхожда внимателно, защото в тях има и силна доза субективизъм, лично пристрастие, дори лека или по-силна ревност или даже завист. В нашенските нрави това е често явление и може да се каже, че Яворов понася и силни несправедливи удари не само от бездарни клеветници, но и от авторитетни писатели и критици, за което вече стана дума, или тепърва предстоят нови отрицания, атаки,

клевети. Освен че не винаги е невинен, именитият творец е и доста предизвикателен, язвителен, склонен към ехидни подмятания, шеги или притворство. Той не се бои да воюва и когато е редактор, и като артистически секретар на Народния театър, когато трябва да рецензира и докладва новопостъпили пиеси. Това е основна част от неговата работа и тя му донася изключително много главоболия.

Търпението на неговите опоненти е изчерпано, когато през пролетта на 1912 г. е включена в репертоара драмата “Когато гръм удари”. Процедурата е спасена, след като са получени рецензиите на Иван Д. Шишманов и д-р Михаил Тихов. Оценката на авторитетния литературовед има важно значение за артистическия комитет: “Яворов и във втората си драма показва, че не обича баналното. Той има жив усет за ефектното. Композицията му е стегната, сгъстена...” Бележките му не променят основното мнение. Д-р Тихов твърдо стои зад автора, както и в рецензията си за първата му пиеса: “С тази драма г. Яворов доказва за втори път, че пътят към новата драма у нас за сега сякаш той е призван да посочва и води... По своя строеж, развитие и изпълнение, особено тази му работа остава образцова за нашата литература...” В протоколите от заседанията може да се проследи пътят към сцената: определен е хонорарът: “На г. П. К. Яворов за приетата с протокол № 24 от 31 март т.г. негова пиеса “Когато гръм удари”, драма в 3 действия за ½ кола всичко 350 лева.” Малко по-късно е докладван репертоарът през следващия сезон 1912/1913. Между новите български пиеси са включени “Първите” от П. Ю. Тодоров и “Когато гръм удари” на Яворов, а сред преводните личат “Хамлет” от Шекспир, “Коварство и любов” от Шилер, “Три сестри” от Чехов, “Призраци” от Ибсен... Ще продължат да се играят три Вазови пиеси: “Борислав”, “Под игото”, “Казаларската царица”, “Иванко” от Друмев, “В полите на Витоша” на Яворов и др. Доверието на издателя също продължава да окуражава автора и не закъснява сключването на договор за издаване на новото произведение:

“П. К. Яворов и Ал. Паскалев, представляващ командитното дружество Ал. Паскалев и С-ие се съгласихме за издаването на новата драма на П. К. Яворов “Под стария дъб” (I. “Когато гръм удари...” и II. “Как ехото заглъхва...”)

1. Изданието ще се печата в 3100 (три хиляди и сто) екз.

2. Хартията и формата ще бъдат като тия на “В полите на Витоша”.

3. Книгата ще се пусне в продажба най-късно през месец октомври 1912 год.

4. Книгата ще има цена 2 (два) лева и П. К. Яворов не бива да я направи по-голяма от 8 (осем) коли.

5. П. К. Яворов ще вземе от книгата за себе си 100 (сто) екз. безплатно.

6. Хонорарът е 900 (деветстотин) лева, които Ал. Паскалев ще изплати П. К. Яворову на три пъти в полици по 300 (триста) лв., с падежи 4 (четири) месеца, 7 (седем) месеца и 10 (десет) месеца от деня на излязването от печат на книгата.

7. П. К. Яворов не може да препечатва или да дава за препечатване било изцяло, било отчасти книгата си “Под стария дъб”, додето това първо издание не се изчерпи окончателно.

8. Тоя договор се отнася само за първото издание на “Под стария дъб”...”

Споразуменията между Яворов и неговия издател ясно показват, че приятелските чувства не са пречили на деловитостта и спазването на етичните норми. Макар че в някои от късните спомени отделни съвременници се опитват да представят Паскалев като човек, който е имал по-голяма полза от изданията на известните ни творци, отколкото те, включително и по повод на Яворов, трябва да обърнем внимание на тогавашните, а и на много от днешните условия, когато издаването на български автори, и въобще издателската дейност, са носели големи материални рискове. И когато издава първата пиеса, и сега при подготовката на втората и нейното предстоящо публикуване, Паскалев оказва материална подкрепа на автора, но особено ценна е моралната подкрепа. Да обърнем отново внимание на тиража – три хиляди екземпляра, днес никой не издава пиеси в такъв тираж. А Яворов е силно атакуван в оня момент, защитници и опоненти образуват два силни лагера, които без съмнение са повлияли на публиката.

Поредицата от “театралните” скандали започва още през януари, когато програмираното представление на драмата “Боян магесникът” от Христов се играе пред неколцина зрители. Гневният автор отправя писмено обвинение към управата на Народния театър като пише на Яворов: “Чувствам се много огорчен от снощния вид на театра. Като си спомниш, че Ивановски може

да турне 12 дни между третото-четвъртото представление на Бояна и 16 – между петото и шестото, ще се съгласиш и ти сам, че компрометирането на пиесата ми е съвсем изкуствено.” Буйният и невъздържан поет и драматург е пак недоволен, дори след приемането и включването на неговата драма в репертоара. И нима ще стоят със скръстени ръце авторите, чиито творби с доклад на артистическия секретар се отхвърлят. А това става постоянно – в протоколите са отбелязани неприятите ръкописи: “Иван Шишман” от Ив. Кравков, “Посилният” от А. Карима, “Размирно време” от Ив. К. Фичев, “Семето поникна” от Богомил Кимрянов, “Йуда” от Бекри Ганим (К. Мутафов), “Живот за живот” от подпоручик Ц. Ботев, “Един живот” от К. И. Рилски, “Без слънце” от Св. Камбуров, “Дългът и престъплението” от З. Йончев и др.

Отмъщението на Ана Карима е до болка познато и елементарно – под псевдонима А. Самуров тя публикува рецензия за “В полите на Витоша” в сп. “Българска сбирка”, г. XIX, кн. 5, като я отрича изцяло и за да унижи автора, сравнява творбата му с драмата на Я. Узунов “Добри хайдутин” от 1880 г. Изненадващ ход и за самия Яворов взема недоволството на Цанко Церковски. Докато с Карима има стари дразги, то с поета от Бяла Черква той има дружески отношения. Церковски, който е имал девет деца, не е скривал материалните си притеснения, разчитал е на драмата си, която “чака” ред от четири години, и затова с пощенска карта от 5 февруари пита какво е положението с предложената от него пиеса: “Каквото и да стане с “Лудимлади” съобщи, че знаеш какво са те за мен и моята съдба...” Своевременно Григор Чешмеджиев публикува в три броя на в. “Камбана” статията си “Нашият театър”, като във всяка част са поставени различни проблеми: около въпроса за избор на пиеси, около въпроса за автономността му, театрални рецензенти, съвети, избор на пиеси. Директорът на Народния театър Ив. Д. Иванов отговаря на нападите с писмо до в. “Ден”, но Чешмеджиев засилва атаката. Предизвиква анкета около случая с писателя Добри Немиров и неговите взаимоотношения с артистическия секретар Яворов, така също публикува в “Камбана” нови статии: “Фаворизмът в театъра” и “Комедия в театралното управление”. Именно това не пропуска Цанко Церковски и се отзовава в същия вестник с публикацията “По фаворизма в Народния театър”, в която пита: “Как може да се обясни факта, че новата пиеса

на г. секретаря Яворов, която още не беше написана, когато моята беше приета, днес се разучава от артистите в Народния театър, а моята да лежи в чекмеджето на някой рецензент непогледната?” Причината, според пренебрежнатия автор, се криела, в това че в дружески разговор с Яворов той му посочил слабостите на “В полите на Витоша”. На 21 април той изпраща телеграма до министъра на Народното просвещение С. С. Бобчев и иска от него да се прекрати “оная недостойна игра, която се играе от девет месеца вече с моята пиеса “Лудимлади”.

Въпреки тези усилия на непризнатия драматург, артистическият комитет и рецензентите отхвърлят пиесата му и той през лятото от Бяла черква с истинска ярост праща писмо на Яворов: “Пейо, проклетите да се вие всички там в Народния театър!...”

В разгара на тази “бясна атака”, както я нарича Яворов, на която той отговаря със статиите “Големите въпроси” и “За да не остана дължен”, се примесва още една клевета. Печалното е, че тя е дело на Антон Страшимиров. В редактираното от него сп. “Наш живот” той пише, че младият писател Ст. Г. Иванов, автор на драмата “Майка” е бил ограбен от виден български писател – Яворов. Тази дългопробна инсинуация засяга дълбоко честолюбието на популярния и обичан творец и той дава Страшимиров под съд като в тъжбата си пише: “Моля почитаемия съд да наложи на обвиняемия прилично наказание (по чл. 236, п. 5, от Н.З.) за обида и клевета чрез печата и да му възложи всичките разноски по делото. Аз не съм извършил приписването ми позорно деяние и не съм заслужил обидите, които ми се хвърлят...” Тъжба до мировия съдия в София срещу Ст. Г. Иванов, чиновник в Главната дирекция на пощите и телеграфите и автор на защитаваната от Страшимиров пиеса, допълва това повече комично събитие, в което обаче има доста силен горчив привкус. За неговия край съобщава в. “Народ” (г. I, бр. 185) на 19 юни: “Делото Страшимиров – Яворов днес се разгледа в Окръжния съд. Страшимиров заявява, че писаното в неговото сп. “Нов живот”, не се отнася до Яворов, а се отнася за съвсем друго лице. След една такава категорична декларация, съдът постанови да се прекрати делото.”

Допускал ли е тогава авторът на “Когато гръм удари, как ехото заглъхва”, че тепърва му предстои голямата битка с Темида и нейните представители и

жалкият епизод с невзрачния чиновник и неговия настойник ще му изглежда почти забавен?

В далечната френска столица Лора очаква с нетърпение новините от София и живо се интересува от събитията, свързани с нейния любим, чака жадно изповедите му, а не оскъдните пощенски карти, които той изпраща в отговор на нейните писма. Тя е хроникирала по един неподражаем начин мисли и чувства, мимолетни желания, опасни прозрения и мрачни предупреждения. Как е виждала своето бъдеще с мъжа на сърцето си, това, което тя неколккратно нарича “мое щастие”, Лора е пресъздавала с истинско проникновение и драматизъм в писмото от “понеделник вечер” – два дни преди да замине на 29 февруари за Париж. Тази изповед дава възможност да видим образите на двамата влюбени, важни черти от тяхната вътрешна същност, да усетим колко близки, и същевременно колко далечни са те един на друг. Ако двамата бяха “разчели” истински това послание, може би щяха да избегнат ужасните последици на безумната страст, която ще ги отведе в гроба.

Истинската Лора споделя състоянието си безхитростно и откровено, без заобикалки и женски преструвки: “Много ми е тъжно тази вечер. Но още по-тъжно ще ми бъде, като повярвам, че утре – в същия час, ти ще се почувстваш сам. Ти не ме обичаш много, или поне не ме обичаш толкова, колкото ми трябва. Но все ме обичаш малко. И за това толкова “малко” се боя. Заради него – не искам да си тъжен – и това да е за мене.

...И в тази минута – когато съм сломена от мисълта, че ти се излъга, че ти не ме обичаш – все пак ми е по-леко – отколкото в моментите, когато чувствавам твоята полу-любов. С твоята не-любов аз се бях примирила след Париж. Не мислех за нея, нито я очаквах. И аз бях съвсем спокойна, защото всичките ми интереси не ме изпращаха по-далеч от входа на къщата. Ти, кой знае защо – или може би уязвен от моята къса памет – ми предложи това, което исках в Париж и за което вече не мислех. Не отказвай, защото очите ти ме обичаха. И аз се почувствах щастлива. Аз не знаех каква снизходителна и унизителна полу-любов ми предлагаш. Бъди убеден, че никога не бих я приела. Ето защо аз гледам на моето заминване като на един край или – ако ти можеш да се промениш – като на едно начало – съвсем ново начало (ако това може да се каже).

Защото да останем гдето сме – то значи да се задоволя с твоята полу-любов и да се измъчвам. А аз жадувам за щастие. Бих го имала ако ме обичаше ти повече. Не можеш? Тогава е излишно да продължаваш шегата, която е и безсмислена, и жестока.

Ти няколко пъти помисли, че ако бяхме вече заедно, нашите недоразумения щяха да изчезнат. Защо? Защото в отношенията ни щеше да има може би повече чувственост, а после дълги – дълги часове щеше да имаш студени, непроницаеми очи и аз щях да те чувствавам безкрайно далече от себе си, както и сега! Не разбра ли, че това, което най-много ме измъчи, то е тази бездна между нас. Щом съществува, никакви нежности не ще я заличат. Затова не на чувствеността ти разчитам, като чакам “чудото”... – Моето заминване ми струва големи усилия. И те са последните, които съм способна да направя, за да те накарам да ме обичаш. Защото нищо не остана. Аз дойдох при тебе с една много дълбока нежност и с една доста голяма жизненост. Ти някак си разболя душата ми. Вчера ме упрекваше, че не видях в тебе един болен. По-скоро тебе би трябвало да упреквам, че не оцени моето здраве. Не ми се сърди, че ти пиша всичко това. То е тъкмо тъй, както ти го пиша. Но много мъчително се е набрало в сърцето ми и аз ти пиша против волята си.”

Следващите размишления на Лора допълват това, което тя вече изрично е отбелязала – “не на чувствеността ти разчитам”, и чрез тях недвусмислено изпъква една от най-сериозните причини за предстоящата драма. Пламенната натура на Яворов се изправя пред рационална жена, която на неговата мъжка страст иска да отговори с приятелство, което да обсеби вътрешната свобода и независимост на творческия дух. Това откровение е сложно и многозначително: “Познавам подозрителността ти и затова те моля да се помъчиш да ме разбереш само тъй както ти пиша. Аз те обичам. Но не ми стига това, което е. За мене идеалната женитба или любов е тази, в която жената е за мъжът – най-близката приятелка, най-нежната сестра и най-желаната метреса. Тези три неща заедно, непременно и трите. Ако последното не е буквално, то само за това, защото е по-разумно да не бъде сега при нашите лоши условия, т. е. при възможността да имаме син, който още не може да се нарече твой син. Значи третото условие ще бъде отложено. Но да останат първите две, но да останат абсолютно пълни. И очите никога да не са толкова далечни, колкото са

сега. Не само най-близка приятелка, а и единствена приятелка... Това ми трябва за моето щастие.”

Сексуалното общуване – “най-желаната метреса”, Лора измества, тя дори предлага “да бъде отложено”. В нейната представа за мъжа, когото желае и иска да обича всеотдайно, се налага друга нравствена мярка и затова тя подчертава: “Ти си разгален. Навикнал си, изглежда, да подаряваш снизходително по няколко разсеяни внимания (или внимателни разсеяности – както искаш!) и си въобразяваш, че правиш щастливи (жените – добавката моя Ст. К.). Може би това да е било. За мое нещастие – аз искам много. И само когато това “много” не ти се види страшно, само тогава ще има смисъл да се върна. Ако това никога не ще бъде, не се шегувай повече. Пак ти повтарям – с твоята нелюбов бих се примирила без никакъв упрек. Но с твоята полу-любов – тя може да ме възмути и аз не я искам.”

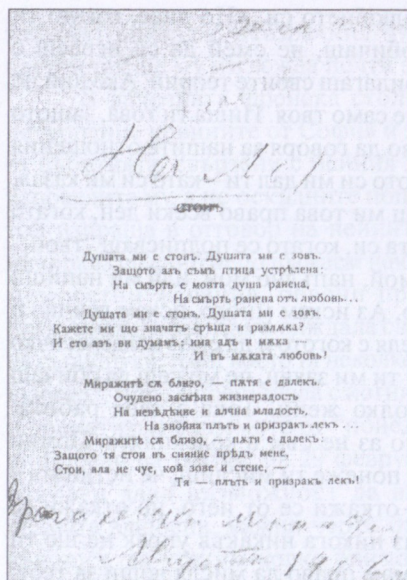
Проблемите на театъра и преди всичко работата върху новата пиеса поглъщат Яворов изцяло, а раздялата откроява неговото внимание от емоционалните му вълнения, свързани с избраницата му. За Лора месеците, прекарани в Париж, са време на размисъл и равностетка. Докато от Лондон тя пише едно сред друго “Писмо до никого”, сега желанието ѝ да пише и изповядва мисли и чувства е свързано с конкретен човек и парижката кореспонденция добива изключителна стойност. Във Франция, където епистоларната литература има трайно място и значение, Лора Каравелова прави своя сериозен принос за развитието на тази литература у нас, без, разбира се, в оня период от своя живот да е съзнавала това. Ето кое придава на нейните писма още по-голяма стойност. Те са изповеди с неоченима идейно-психологическа и естетическа стойност, в тях документалността, фактите и събитията са белязани от великото чувство на любовта.

Намирайки се във френската столица, Лора постоянно прави паралели между “двете истории – миналогодишната през декември тук и новата през последните месеци в София”, възкръсват миговете, когато тя отчаяно е чакала отговора на поета, след като е разкрила чувствата си. Терзанието преобладава в много от родовете, които тя изпраща след тежък, мъчителен размисъл: “Аз много скъпи и желани работи бях мечтала – за тебе – за нас, но в твоите фрази тук в Париж, ако имаше красота, то нямаше нито капка топлина – никаква човечност... Но аз те обичах много,

за да мисля за самолюбието си... Но днес, когато ти ми казваш, че ме обичаш, не смей да си играеш с мене и не смей да прилагаш своите теории. Ако ний не сме заедно – вината е само твоя. Пиша ти това, защото мисля, че имам право да говоря за нашите отношения по този начин. Правото си ми дал ти – като си ми казал, че ме обичаш; даваш ми това право всеки ден, когато ме целуваш в писмата си, когато се подписваш “твой”. – Или наистина си мой, напълно мой, или ми напиши открито противното. Аз искам много, искам всичко и нямам време да те делия с когото и да е. Аз искам всичко или нищо. Един ден ти ми заяви, че можеш да обичаш едновременно няколко жени. Това е твоя работа. Обичай и десет – но аз не съм в колекцията. Помни обещанието си – но понеже ти мислиш, че истината е в момента, добре – откажи се от него, но откажи се пред мене. Тогава аз никога никакъв упрек не ще ти направя, нито ще имам право да мисля лоши за тебе. Но, разбира се – ний никога не ще се видим. Тази истина е може би единствената, която най-сигурно не е в момента, а във вечността, докато сме вечни ний – разбира се...”

Рационалната природа на Лора се е проявила в тези признания без остатък. Крайните желания, изразени в такъв ултимативен, дори агресивен тон, са може би резултат и на нейното възпитание, на годините, прекарани в католическия пансион, дори приемането на католическата религия, липсата на житейски опит, а и на опит с мъжете, който с насилствената женитба е получил уродлива и отблъскваща форма. Тя иска да наложи своите схващания, да навлезе в “тайнството” на творец с изградена личност, с възходи и падения, със завоювано място в обществото и литературата. Трудно е да се възприеме дори от обикновения човек формула като: “Аз мисля, че истинската любов се заключава в това хората да си стигат един на друг, въпреки всичките си недостатъци.” Безапелационно Лора отхвърля всичко, което е присъщо на поетическата природа на този, когото е избрала: “Твоето е фрази и един безкраен алтруизъм и идеализъм, толкова безкрайни, щото могат да уморят някого.”

Неврозата става постоянно състояние на доброволната бежанка от София и тя не скрива действителното си положение: “Аз се измъчих да броя часовете – не на дните, а няколко пъти през денят, – часовете на всяка поща. Твоите карти запази за обожателки, тези, които за да разгонят скуката си – пишат на

Саморъчната поправка на "Стон"
от Яворов – "На Лора"

писателя дитирамби и трепетно очакват отговора му в някое затънено село. Аз не отскука дойдох при тебе, а от едно хубаво чувство, което ти не разбира и никога не ще разбереш, защото сам не можеш да го почувстваш. И аз не искам вече твоята любов. Тя ще дойде много късно... Твоята любов ще дойде много късно." Това прозрение слу-

чайно хрумване ли е, или съдбовно пророчество?

Лора не е малодушна меланхоличка, която кърши ръце в безизходица и моли за любов – така изглежда на пръв поглед. В своите преценки за себе си и към околните тя е пряма, открита и дори стига до безпощадност. Очакването на разволя я кара да рисува образите на най-близките и хора с черти, които те едва ли са допуснали, че някой би си позволил да покаже. Истините, изречени от дъщерята за Екатерина Каравелова, са шокиращи. По същия начин Лора пише за сестра си Виола и за своя зет Илия Белинов, за тяхната среда. За един от своите ухажори – Крум Чапрашиков, и срещата с него в Париж, споделя: "Той, бедния, го беше страх да ме гледа – и аз наистина го бях прекалила в София с грубостта си." Красива и желана, Лора не е кокетка и затова тази женска черта тя ненавижда, което ѝ донася безброй страдания във връзката ѝ с Яворов. Достатъчно суетна, но и горда, тя следва вътрешния си усет към хората, като открито се стреми да надмогне предрасъдъците и ограниченията, които в онази епоха слагат силен отпечатък върху взаимоотношенията на близки и чужди. Резкият тон в писмата ѝ я кара да се извинява: "Прости, че съм груба, но в този момент съм злоба и отчаяние!..." Другаде се оправдава: "Моята нетактичност – аз добре я виждам – тя иде от това, че те обичам повече, отколкото е необходимо."

Но Лора е особено чувствителна и към творческата дейност на Яворов и следи всичко, което е свързано с изявите му като драматург. Това личи от начина, по който тя му пише: "Ти, мило момче, си много добро... Благодаря ти много, че ми прашаш пиесата. Снощи Виола и Илия разискваха старата пиеса и искаха непременно да знаят сюжета на новата..." Възкликва непринудено: "Ами ти кажи ми какво щеше да правиш, ако бях в София – с пиесата? Ти по никакъв начин не щеше да я свършиш тъй скоро!" Размечтана, очаква новата премиера: "Моята рокля за твоята пиеса още не е готова. Бързам да я имам вкъщи – ще я гледам и ще ми се струва, че след малко ти идеш и отиваме заедно на първото представление на "Под стария дъб". Ще бъде ли това и ще отидем ли заедно?" В писмо от 26 март специално разсъждава за образа на Бистра, научавайки за рецензията на Иван Д. Шишманов за "Когато гръм удари, как ехото заглъхва" и неговата интерпретация на главната героиня. Лора отново показва своята начетеност, умението да тълкува художествените творби, самостоятелността на виждането си: "Всякой, който прочете новата пиеса, ще се запита дали Бистра, обичайки мъжа си – ще се съгласи на тая "сделка". Защо мислиш, че никоя жена не ще признае, че психологията на Бистра може да бъде психологията на много жени? Именно защото го обича, защото много го обича, тя се страхува да не го изгуби. А той "добрият" – я изтезва несъзнателно с вечното си очакване на детето, което не иде. Това не отива ли до там, щото започва да чувствава мъжът си блуждающ нейде все по-далеч от нея? И именно, защото много го обича, тя несъзнателно е вече готова за "сделката"... Защо един мъж да е готов на престъпление заради любовта на една жена, защо той може да открадне, за да удовлетвори капризите ѝ, защо той може да убие някого, за да я вземе в ръцете му и т.н. А защо също една жена да не е готова на престъпление, за да запази любовта на един мъж? И лъжата на Бистра е като всяко друго престъпление – със същата цел – да запази човека, когото обича. Не виждам на какво се чуди Шишманов."

Лора Каравелова, която иска да обича, за отхвърли ограниченията на един омразен брак, вниква в моралния патос на пиесата, затова нейните размисли са така смели и решителни: "Жените не ще смеят да те защитят, защото – насаме – мъжете ще им направят доста неприятни сцени – че са се осмелили да защи-

щават жени като Бистра. Защото даже мъже, живущи на сметка на приятелите на жените си, са големи моралисти.” И още: “Ти ще ми се смееш, но ако всички моралисти нападнат Бистра, аз ще я защита, ще се помъча да я защита.”

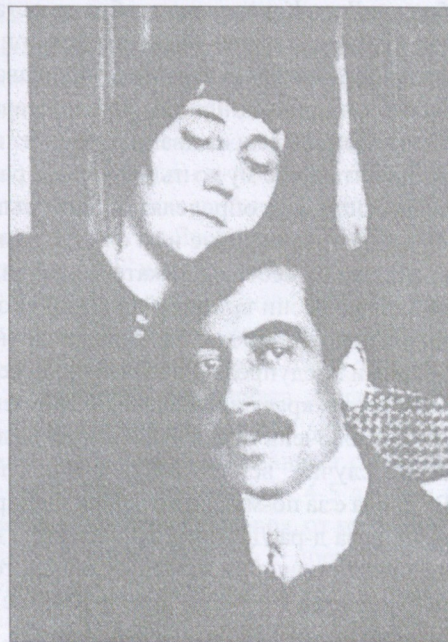
Неспокойна, противоречива, изненадващо остроумна, уморена и дори ексцентрична е в парижката си кореспонденция влюбената в поета, все още неразведена госпожа Дренкова. Нейните желания и предчувствия издават изострената ѝ чувствителност, природната дарба да тълкува знаците, които бъдещето ѝ чертае. Може би като някакъв малък реванш, Яворов ѝ изпраща новата си снимка, навярно направена заради нея – артистичната поза, бялата масичка, изисканото облекло, дълбокото загадъчно изражение на лицето и очите... В отговор Лора изпраща едно дълго писмо, в което е дала “своя” портрет, рисувайки любимия мъж, така, както никой друг не го е виждал: “Ти си много скритен, мой Пейо, до сега никои не ми писа за хубавия сюрприз, който тази заран ме тъй зарадва. Зарадвах се много и те целувам много и ще те целувам още. Ти си много хубав, но защо ти са толкова тъжни очите? А устните и долната част на лицето тъй детска, щото наистина те чувствавам мой син. Да, да, ти си пред мене – с твоите тъжни, мечтателни и чисти очи, с твоите нервни и чувствителни ноздри, с твоите разочаровани и многознаещи гънки около устата, с рядко запазената детска линия в долната част на овала на лицето, в която въпреки желанието ти да умреш млад, има още толкова желание да видиш – ти, всичко виделия, и да узнаеш – ти, всичко узналия... И след това, ако не трябва да се отчая!! Ти, наистина, си един “вамфир” и майка ми имаше право да те нарече тъй неотдавна. Но ти си най-интересният вамфир на света, а още повече сега, като си се изконтил толкова – страх ме е да не ми завидят на щастието по някакъв много осезателен начин и да не ми го отнемат... Твоята фотография още повече ме убеждава, че трябва да се върна и да бда (как се пише тая дума?). Вижда се, бях забравила колко си хубав и бях почти спокойна!”

Предчувствията съпътствуват тази умна и дълбока жена и те са неразделна част от нейната вътрешна природа. В писмо от 3 май тя дава израз на скритата душевна болка, която я измъчва: “Страх ме е за тебе, страх ме е за мене, колкото и второто да е смешно, защото себе си поне аз мога непрестанно да следя и за себе си поне аз не виждам нещо реално, което да ме

заплашва... А все пак ме е страх, страх ме е и за двамата, за нашата любов, страх ме е от времето, което минава... Всички тия последни дни душата ми е тревожна, очакваща нещо лошо и непоправимо.” И след няколко реда изненадващите въпроси, на които следващите месеци ще дадат точния отговор: “Хубавото малко момиче”, което толкова неочаквано се интересува от м е н е, не е ли избрало най-удобния начин да се интересува от тебе? И винаги в интереса на една жена към друга не влиза ли преди всичко интереса към мъжът, за чиято избраница минава едната?” След като получава от Яворов сп. “Съвременна мисъл”, г. III, кн. 4-5 със студията на Михаил Кремен “В полите на Витоша” и нейните критични, на 18 май Лора пише със засилваща се мнителност: “Как се нарича малката годеница и кой е годеникът? Аз трябваше да се заинтересувам за тях още в денят, когато ти ми съобщи, че те са се интересували от мене и че чували да се говори за мене – “само добро и хубаво”. Те са, наистина, феномени тогава – аз трябва да ги зная.”

На 6 юни 1912 г. Лора Каравелова се завръща в София, на другия ден по обяд Яворов получава краткото ѝ послание: “Ако случайно ти не дойдеш, а пратиш някого – тогава ще му дадат това писмо и ти ще знаеш, че в 3 часа ще те чакам в къщи и че ще ми четеш пиесата...”

След продължителната раздяла, като че ли всички недоразумения между двамата са преодолени, само един непредвиден летен грип е пречка влюбените да са заедно. Когато вече болестта преминава, Яворов изпраща писмо до любимата с очакване да се видят: “Мила Ло-

Лора и Яворов в семейния кът, снимани от Дора Кремен

ра, целувам те. Треската ми съвсем мина. Остана да ме боли само гърлото – доста силно, и черепа, на няколко места. Разбира се, едно общо неразположение трае. Мила Лора, на сърцето ми е добре, на сърцето ми е много-много приятно, като си мисля за тебе. Снощи Паскалев идва у мене и ми каза, че в събота трябва да предам пиесата в печатницата, за да се почне нареждането от понеделник. Ние с тебе трябва да я прочетем заедно утре-други ден, за да провера върху твоето чувство някои места, които ми се виждат твърде книжни. Искам да се посъветвам с тебе и за друга една важна работа. Аз ще мога да изляза след пладне и понеже вчера ти ми позволи да дойда днес в “Цар Шишман” по-рано, ще те подиря на 4 ч. Боя се, обаче, да не съм сънувал това. Или часът ти е зает? Аз ще отида и, ако те няма, ще се върна. Вначало, в първия порив, те целунах, но сега – няма да повтора, макар устните ми не са вече попукани, брадата ми още не е огладена. До виждане и до много целувки. Твоя Яворов.”

Софийският епархийски духовен съд на заседание на 20 юни разглежда бракоразводното дело и взема решение да се разтрогне бракът между д-р Иван К. Дренков и Лора П. Каравелова по вина на последната, позволява на д-р Дренков да встъпи във втори брак, а Лора Каравелова трябва да остане в безбрачие две години, с право на ходатайство през това време пред Св. Синод за съвършено опрощаване наложеното ѝ безбрачие, 3-годишният Петко остава при майка си, като задължение и на двамата родители е да се грижат за препитанието му до пълнолетие, а размерът на средствата остава да определят общите съдилища...

За това събитие и за своите намерения Яворов съобщава на сестра си Екатерина Найденова, с която поддържа тесни връзки и на която споделя как върви интимния му живот: “Разбира се, че не бих се годил, без да ви предупредя. Работата се касае за една любовна история, края на която остава забулен в гъста мъгла. Не е изключена обаче възможността да се ожена. На всеки случай, всичко ще се реши след 2-3 месеца. Въпроса е за по-малката дъщеря на Каравелова, Лора, жената на д-ра Дрянков. Интригата е доста стара, но историята почна на здраво от началото на септември м.г. Развода се реши преди 2-3 седмици с едно запрещение от 2 години за наша сметка, но аз не смятам това много важно, защото ще се постигне отменение. Коконата е на 25-26 г. и има едно момче на 3 години.

Приключвам една карта с образа ѝ. Това е последната ѝ снимка, от преди 3-4 месеца.”

В тези юнски дни, непосредствено след завръщането на Лора от Париж, става още едно малко събитие, което на пръв поглед би било почти незначително, ако впоследствие не добива изключителен трагичен характер с невероятна развръзка. Озадачена от писмото на Яворов, в което той ѝ съобщава за общуването с Михаил Грозев и неговата приятелка, още в отговора тя е задала неспокойните си въпроси и е разкрила ревнивите си размишления по този повод: “Защо малкото момиче трябва да прилича на мене? Годеникът бил я харесал и без това. Значи тя трябва да прилича на мене – заради тебе. В един момент ти ще вземеш нея заради мене... а после чудно ли е да почнеш да вземаш мене за нея? За второто, а и за първото ти благодаря и се отказвам предварително от състезания. Ако ти чувствуваш, че което и да е малко момиче те интересува – остани си в София, но ми обясни приятелски. Всичко допускам и всичко ще разбера.” Написаното обаче не отговаря на поведението на мнителната влюбена. За да бъде самостоятелна, тя наема жилище на ул. “Цар Шишман” № 29 – според Михаил Кремен “в партера на една стара двуетажна къща”, според неговата любима – “в партера на една едноетажна сграда” (затова е нужно да бъдем предпазливи, когато четем спомени, дори и такива, които изглеждат най-правдоподобни!).

Поканени от Лора и Яворов, годениците им гостуват, за да се запознаят с пристигналата от Париж домакиня. Михаил Кремен работи като учител и пише разкази, а неговата приятелка е студентка във Факултета по естествена история на Софийския университет. Родена е в Ловеч през 1894 г. Годеникът описва Лора така: “Приближава към нас, сърдечно протегнала ръце, една безкрайно пленителна жена. Тя изглеждаше превисока в своя дълъг пеньоар от тъмно-вишнева коприна с широки ревери и дълбоко деколте. В тъмната рамка на кестенявите коси кожата ѝ имаше матовия цвят на слонова кост. Челото бе скрито под дълъг, леко къдрав бретон. В израза на лицето имаше нещо детинско, дори бебешко. Но това идваше сякаш не от бретона, а от малката усмивка. Тази наивност се подчертава още повече от топлия поглед на две тъмни, засенчени от скрита тъга очи, които те гледат доверчиво и предано. Лора от своя страна при запознаването възкликна: “Не можех да си представя, че сте с

брада! – ми каза тя разочаровано. – Колко възрастен ви прави брадата! Госпожице Конова, накарайте го да я обръсне!”

А ето и мнението за момичето: “Пейо – обърна се тя към Яворов, ти не ми писа, че годеницата е толкова млада. Ти я бе нарекъл малка.” Дора Конова си спомня: “Моето първо впечатление от Лора не отговаряше на представата ми за нея, която си бях съставила, след като Яворов беше ми показал малкото портретче. Вместо това видях ефектна светска жена, която учудено ме гледаше и наблюдаваше. Много скоро получих покана да отида у Лора. Когато тя разговаряше с мен, тя пак тъй най-внимателно ме наблюдаваше и имаше същото учудено изражение на лицето си като първия път, когато се запознахме...”

Театралните битки и сърдечните тревоги все повече се смесват със страшния признак на войната, която се задава и за която през изминалите месеци все повече се засилва всеобщото предчувствие. Още през януари в София пребивава нелегално Тодор Александров и търси Яворов, който е задграничен представител на ВМОРО. Молбата на революционера е: “Ако можеш ми послужи с паспорта си, прати или донеси го, за да го използвам...” Търсенето на паспорт не е лесен проблем, затова Александров моли своя боен другар да му послужи с паспорта на Александър Паскалев или някой друг “с брада”. “Не е зле да имам няколко сестра, които, ако остана жив, някога може да използвам, а, ако ме пречукат, не губа повече от таксите...” Човекът, на когото поетът е посветил едно от най-хубавите си борчески стихотворения “Заточеници”, отново се появява в неговия живот, заедно с назряващите събития около Македония. Той ще бъде с него рамо до рамо и по-късно, когато Яворов ще търси спасение и справедливост. Отново проличава и доверието, с което се е ползвал Паскалев пред известния творец – те са свързани чрез литературата, но и чрез обществената им дейност. Това ярко личи и при последвалия ход на събитията, когато войната е неизбежна и двамата воюват за отечеството.

Яворов съдейства и на Михаил Кремен за издаване на сборник разкази от Паскалев и това продължава след като младият писател е принуден да облече военната униформа. Мобилизацията започва. Тревожни са известията до Яворов на Данаил Крапчев и Йонко Вапцаров за положението в Македония, войводи и чети активизират действията си. Заедно с това драматургът предава окончателно коректурите и се вълнува

около излизането на книгата с новата си пиеса. Паскалев, който прекарва летния си отдых в Рила, също се интересува от изданието и пита автора: “Много ще ме зарадваш, ако ми съобщиш как се посреща “Гърма” и що си направил около пушането му?...” На 22 август 1912 г. издателят получава очакваните известия:

“Драги Паскалев, очаквах да те чуя вече негде по-далеч, а ти си бил още едвам в Чамкория. Студа няма ли да те подгони оттам? Защото и в София имаме вече ноемврийски дни. Книгата бе раздадена на софийските книжари в петък по пладне и в понеделник е била вече повтор искана от няколко места. Значи – отива. Досега съм слушал само благоприятни отзиви – дори превъзходни. Един, на Асен Златаров, се яви в печата. Това е вече знак, че ще се явят и други, – крайно отрицателни. Не се съмнявам, че ще се повтори миналогодишната история.

Оня ден, на 19 или 20, ходих в “издателството”. Момчетата сортираха книгата за из провинцията. Казах им да ти пишат за полицата. Додето не премине шумът за война, или самата война, – дай бог да я бъде, – не се съмнявам да чуем в печата нещо повече за пиесата. А ти как поминуваш? Имаш ли приятна компания? Арnaudов не е ли там? Ако той е там, речи му, че съм сърдит, за дето не се обажда никакъв. Много сърдечно те поздравявам. Твоя Я в о р о в.”

В хрониката на в. “Софийска вечерна поща” на 20 август се съобщава: “Излезе от печат новата пиеса на П. К. Яворов “Когато гръм удари”. Изданието е разкошно. Пиесата ще се представи от Народния театър към средата на този театрален сезон. Репетициите са вече започнати.” На другия ден в. “Вечерна поща” (г. XIII, бр. 237) отпечатва отзива на Асен Златаров: “От първия драматически опит на Яворова до “Когато гръм удари, как ехото заглъхва” има не крачка напред, а цял скок направен: новата пиеса е едно завършено художествено произведение, в което Яворов се проявява като силен драматически темперамент, който обладава както тайната за разбиране човешката душа, така и сигурността на драматическия градеж...” Ал. Паскалев отговоря на полученото писмо на 26 август от Долна баня: “Тук пиесата ти се е получила от 4-5 души и е четена от целия читаещ свят в Чамкория, от която днес излязох. Предисторията на драмата е посрещната с всеобщо възмущение на дамския свят. В драмата най-много се критикува, че Бистра без стеснение говорила за “падението” си пред сина си. “Ние сме жени, майки и пр. – казват те – и нека ни позволи г-н Яворов да му

Яворов с четници в Кавала

кажем, че той не е изобразил вярно психологията на жената.” Имам предвид госпожите: Шишманова, Милетич, Пена Савова и пр., госпожиците малка и голяма Милетич. Изглежда, че там най-вече ще бъде по-шумна от “В полите на Витоша”. Господин Милетич е на същото мнение за предисторията и ми навежда много сериозни аргументи. Самата драма той намира за издържана. Епилогът ѝ обаче за излишен и с невярна психология и такъв, който много лошо и неестествено осветлява човешката психология. “Защо е Витанов, едва ли не като член на фамилията, там; защо е търпян от Бистра? Защо трябваше да дойде Олга до границата на падението? Защо не е мотивирано това? Съвместимо ли е поведението на Друмев, като приятел на Данаила и любовник на жена му, с идеализма му; защо е дотрябвало да се вмъкне македонски четник, когото пращат като слуга в кухнята да се нахрани?” и пр. въпроси задава той. – На гости у едни заварих 10-ина млади хора четяха... знаеш ли що: “Когато гръм удари...”.

За стремежа на издателя да модернизира своята дейност като популяризира продукцията си съдим и по появата в началото на септември на бр. 1 на

“Известия” на книгоиздателство Ал. Паскалев, в които е поместена портретна снимка на Яворов и отзиви за драмата му “В полите на Витоша” от М. Арнаудов, М. Тихов, М. Ничков и М. Кремен. Яворов изпраща на близки и приятели екземпляри от новата си творба – на актьора Васил Кирков в Берлин, на Мара Белчева в Брунате, на Боян Пенев в Берлин. Този малък авторски жест обаче е многозначителен особено по отношение на суровия критик, с когото приятелските срещи и разговори съвсем не са имали обикновен делничен характер, а са били изпълнени с откровение и интелектуален заряд. Отговорът на Боян Пенев, който е съпроводен с портрет на Пенчо Славейков, предаден от Мара Белчева, с молба да го изпрати на Яворов, показва изразително нравствената сила на голямата личност, готова да преосмисли и прецени своето поведение, да надмогне елементарната дребнавост, присъща на малките душици в литературата: “Чух, че си бил крайно недоволен от статията ми. Вярвам го. Но ти би заслужил укор, ако мислиш, че статията е писана с тенденция да се унищожи драмата ти, като се премълчи нарочно всичко хубаво в нея и се изтъкнат само недостатъците ѝ. Аз изтъкнах, което видях. Това, което казах, е мое дълбоко убеждение и моя най-искрена мисъл.”

Смъртта на Пенчо Славейков безспорно е повлияла на мнението на критика, който дълбоко е разбирал, че истинските таланти в една литература винаги са рядкост и затова продължава с присъщата му академична съсредоточеност и липса на всякаква евтина разнеженост: “Би било смешно да мислиш, че съм имал намерение да те унищожавам. Пази боже! Ако след Пенча ценя някого високо в нашата литература, то си ти. И мисля, че само ти от днешните наши писатели имаш да кажеш нещо с в о е, нещо з н а ч и т е л н о – както си го казвал и преди. Нужно ли е да го казвам пак, че аз винаги ценя високо твоята поезия и че считам лириката ти за единствена в нашата литература... Бих желал да мислиш повече над новите си произведения, да живееш повече с тях и никога да те не смуцава онова, що се пише за тебе – добро или лошо. Застани високо над хвалбите и укорите и върши спокойно с вяра в себе си, своята работа. Ще мине време и от всичко, което си чувствувал, мислил и творил, ще остане ценно само онова, що е създадено

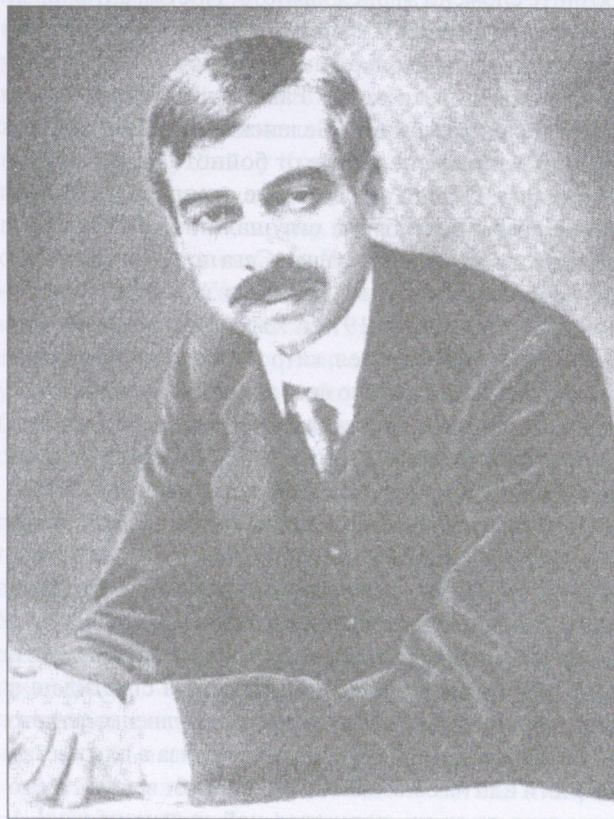
в дълбините на душата ти, обожавано от тебе – което е било свято за теб, несмутено и неосквернено. Ти си, който ще вършиш последен съд над себе си. Ако го вършиш, присъдата на другите ще бъде забава за теб...”

На мъдрото послание Яворов отговоря с широта, присъща на огромния му дълбок и сложен дух, с развълнуван тон, издаващ чувствителната му природа: “Драги Бояне, твоето писмо ми достави голямо удоволствие. Отдавна чаках да ми се обадиш, именно защото мислех, че няма съвсем нищо, за което да се сърдим един на друг. К р а й н о недоволен от твоята статия не съм бил; разбира се, особено доволен не бях. Но в твоята искреност – и в твоето приятелство – не съм се съмнявал никога. Ти разбираш: аз не бях привикнал – и отрицанията, които чух така отведнаж, ме направиха да изгубя равновесие и хладнокръвие за няколко момента. То мина. Сега аз съм толкова далеч от “В полите на Витоша”, че говорейки за нея, струва ми се да говоря за някакъв сън.” Освен за новата си пиеса, за началото на новия театрален сезон, поетът съобщава още нещо, което смята за важно: “Сега, поради тревожното положение, отложихме сборника за нова година. Не е изключена вероятността да развием работата в месечно списание. Няма нужда за ти казвам, колко много разчитаме върху твоето участие, което, след завръщането ти, ще искаме да бъде най-непосредствено. Дадох Паскалеву адреса, за да ти изпрати “Съвременна мисъл”... Много голяма благодарност за портрета на нашия незабравим Пенчо. Трябаше да го загубим, за да видим, по отворената грамадна празнина, колко голям е бил той.”

По време на репетиция на новата постановка на Народния театър “Когато гръм удари, как ехото заглъхва”, ръководена от автора, артистът Атанас Кирчев донася новината, че е обявена обща мобилизация в България. Яворов, който отдавна със своите сподвижници чака този върховен исторически момент, записва в нахвърляните незавършени бележки за продължението на “Хайдушки копнения”: “Македоно-одринското движение бе една драма, завесата за чийто епilog се дигна на 17 септември 1912 г. Като прибавям следващите страници към своите спомени от македонската революция, аз мисля за подвига на лицата, които я твориха, и за пътищата, по които те я следвах. Няма лична заслуга во великите народни движения... Затова в часове като тоя на 17 септември притихват всички други вражди, всички други

интереси, всички други стремежи – и цял един народ чувства, говори и действа като един човек. И последват дни на велики деяния...” Макар че е сключил договор да напише сборник с разкази за преживяното в македонската епопея, той няма да го изпълни, въпреки че би могъл да разкаже и за новите си изпитания като войвода и участник в сраженията, свидетел на кървави сцени, победи и поражения.

В навечерието на Балканската война Яворов и Лора Каравелова се венчават в църквата “Св. Богородица” в Подуене. Кумуват им техните приятели Радка Бонева и Петко Палиев. Малкото гости са почерпени с ликьор и шоколадови бонбони в квартирата на ул. “Цар Шишман” № 29. Дора Конова, която Лора лично е поканила, фотографира младоженците за спомен. Ангажиран с подготовката на четата и замиването си, младоженецът няма време за празненства и нежности. И все пак за неговото състояние, за напирещата сила на чувствата, можем да съдим по кратката бележка от 21 септември, когато той за кратко

Снимката, получена от Лора в Париж

време идва в семейното жилище: “Лоричка, отбих се да те видя, но те нямаше...” На другия ден, часове преди да замине вечерта с влака към Белово, Яворов надписва луксозен екземпляр от издадената нова пиеса: “Мила Лора, не мога да ти оставя нищо повече от едно име. Дано винаги ти го чувстваш тъй свое, както аз тебе. Сбогом и довиждане! Твоя Пейо.”

Колко по-различна би била посмъртната слава на големия поет и драматург, ако беше паднал на бойното поле в сражение с врага! По друг начин би се възприемало неговото поведение, колкото и греховно или осъдително да е било то. Коя орисница е избрала такъв мъчителен и е безпощаден край на земния му път? Оставащите точно две години ще бъдат белязани с черен знак, а до чашата с отрова и фаталния изстрел, ще трябва да понесе изпитания, каквито понасят само истински прокълнатите.

Войната с Турция започва на 5 октомври и като Яворов много от най-близките му приятели са на фронта. Всеки извървява своя боен път с добрите и грозните спомени за преживяното. Поетът, ангажиран с четите на ВМОРО, се завръща в столицата на 25 ноември и след няколко дни със съпругата си наемат жилището в къщата на ул. “Раковски” № 126 (днес № 136), а техен хазаин е В. Беленски. Александър Паскалев му изпраща новините от бойното поле: “40 дни обсаждайки Одрин, ние се бяхме съсипали от 10-те и повече сражения и бяхме оглушали от непрекъснатата бойна песен на топове и пушки. Сега при примирението сме починали и готови и за мир, и за война...”

На 19 декември 1912 г. Яворов отговаря на своя близък приятел и издател, като умело е “хроникирал” всичко, което се е случило през месеците на всенароден подем. Писмото е “нестандартно”, написано живо и колоритно и отразява по интересен начин цялата атмосфера, която царува и в тила, и на фронта, затова ще го цитирам цялото като един автентичен документ:
“Печенега!

Приятно ми е, че заслужи името си, бидейки един от хилядите печенеги, които обсаждат Одрин. Но... не обичаш ли една разходка до Борисовата градина и назад? Или... може би предпочиташ да си отидеш в къщи, да запалиш печката, па да се търкулнеш в леглото си? Не, най-добре обвини една чиста риза в някой стар вестник и иди на баня да се поочистиш от всичко, което не ти дава да спиш, дори след най-дългия преход! А може би, подир банята, желал би и да си похапнеш

нещичко, което се хапва на първия ден на Коледа? Някоя мисирка, печена с кисело зеле? Или някое прасенце, пак печено, и пълно с оризец! И като станеш утре, вземи да ми напишеш нещо повече. Сега има примирие, а се очаква и мир. Значи – има време за писане. Очаквайки да ми разкажеш ти за себе си, аз ще ти помена най-важните дати от моя календар:

На 19 септември се венчах.

На 22 септември заминах от София към Белово и чепинската граница като воевода на чета.

На 1 октомври, 1 ч. далеко от с. Якоруда (Разложко), турците ме посрещнаха на засада и се сражаваха 4 часа. Значи имам право да се гордея, защото първото сражение в Македония (след мобилизацията) беше мое.

На 7 октомври, след 16 ч. път през гори и реки, под непрекъснат дъжд, пристигнах на помощ в Банско, което беше се обявило за свободно (в тила на турците) още на 5-и с.м.

На 9 октомври, заедно с други чети, всичко 180 души, ходих да превеждаме гр. Мехомия (пак в тил). Понеже турците бяха 1800, след 8 ч. гъмжеше, ние се върнахме в Банско и се окопахме още по-здраво. След два дни се върнахме пак при Мехомия, която се предаде тоя път без бой, защото и войската беше стигнала. После – турците се разбунтуваха един вид – и града изгоря.

Към 15-и тръгнах, заедно с други чети към Неврокоп, обсаждахме го дори, заедно с войската, и най-накрая се оказа, че турци там нямало вече от 3-4 дни. От там нататък се влякох чак до Кавала без сражение, защото турците изчезнаха. Само при Драма войската има 1-2 ч. арт. стрелба. И туй то. Македония между Струма и Места по тоя начин падна в български ръце почти без жертви.

На 12 ноември, 6, вечерта, всички чети сложиха оръжие. Ние, както гласеше официалната заповед, трябваше да се предадем на мирните си занятия. Аз тръгнах назад и на 25 с.м. стигнах в София.

Ако военните действия почнат наново, не е чудно да се видим негде, защото съм решен, в такъв случай, да замина за Чагалджа. Сега, сега разказвай, ако имаш време. На всеки случай пише.

Сърдечно ти стискам ръката. Поздрави от жена ми.

Твоя Яворов.”

По същото време още един автор пише до своя издател – Иван Вазов. На 15 декември той му съобщава: “Аз действително готвя сега една сбирка със стихотворения: “Под гръмът на урата”, която ще печатам веднага след мира.” Сред новонаписаните творби е и стихотворението “България гледа...”, което има посвещение “Поручику Ал. Паскалеву”, така народният поет поздравява героя, получил орден за храброст:

*Под дъжд проливен във окопа,
до пояс във вода и кал,
нишан на пушките и топа,
три дена не ял, нито спал,*

*в борба с душмана и стихииите –
ти победи, войнико млад,
и на смъртта из страхотиите
излезе по-здрав, по-крилат.*

*Каква корава мощ и сила,
какво нечудо мъжество
душата ти, войнико, крила
за кървавото тържество!*

*Перо ил рало ти държеше,
а мълнии сега фърля,
тих труженник до вчера беше,
днес – лъв на бойните поля.*

*Но как изнесе таз победа
над ужасите и смъртта?
– Аз помнях, че на мене гледа
България светà.*

Когато отминава и Междусъюзническата война с нейния катастрофален край, Вазов изпраща на 3 февруари 1914 г. писмо до Паскалев: “Помислете дали не е добре да издадем сборника ми стихове от войната. Критиката често се спира на тях (на напечатаните вече) и ги цени високо. Аз мисля, че може да се прочисти сборника от доста стихотворения, като ония, насочени против сърбите, и да останат само песните, вдъхнати от Тракийската война. В днешното всеобщо униние, появяването на тия песни, вдъхнати от най-високите проблески на българския национален дух, ще бъде полезно и навременно. Така същата година се появява книгата “Под гръма на победите”.

На 13 декември Яворов получава писмо от Михаил Кремен, писано три дни по-рано при Му-

сибейли, източно от Одрин: “Пиша ти под настроението от тъжната новина за смъртта на Ганчева и Огнянова. За втория вярвам да не излезе истина. Тъжно е! Аз писах на Дора – не ми е мъчно за три дузини, убити във войната, както за тия два таланта, живели в съседство с холерата и тифуса. Чухме различни новини. Днес твърде песимистични. Но защо се бавят тия делегати, та не решат да тръгнем как да е – за Цариград? Одрин не даваме на турците – разправяй на всички! Ние искаме да влезем там като победители! Днес щяха да ме убият патрулни куршуми...” Само преди месец Кремен отново е писал на Яворов, докато е бил в отпуск в София, а поетът все още не се е прибрал от Банско, тъй като е очаквал разформироването на четата. Щастливите годеници – Михаил Грозев и Дора Конова решават да отпразнуват събитието и на 16 декември поканват няколко най-близки приятели. Всички присъстващи решават да напишат общо писмо до войводата – пръв е Боян Пенев, след това Софка Краварева, Дора Габе, Кремен, Бела Габе, Дора Конова, малката Славка (Светослава Славейкова, племенницата на Пенчо Славейков), като всеки е написал един-два реда сърдечни поздравии. Лора довършва писмото вкъщи, преди да го изпрати и нейните редове заслужават внимание с точната аналитична характеристика на компанията: “Днес у Кремен – всички искаха да ти пишат. Щяха повече да ти пишат, но аз бързах заради детето... Всичко по старому. Пенев се гледат дълго в очите, без да се виждат, а Кременови се ревнуват и надхитрят. Бела Габе изглежда по-интересна и откровена от сестра си. Можеш да съдиш по това, което ти пише. Колкото за упреците на г-жа Пенева, бди убеден – “че нямам нищо общо с това” (на френски – Ст. К.)... А “малката” Славка си беше подчертала очите съвсем като “голяма”... Л о р а.”

В тази прямота на младоженката се долавя стаена болка и горчивина. Написаното от Дора Габе гласи: “Тъй ли се женят хората – да оставите жената на другия ден на сватбата и да гоните вятъра из Турско. Много бихме могли да Ви кажем, но като се върнете – до виждане. Лора вече се разболя от мислене.” В това престорено съчувствие на някогашната възлюбена на поета не се ли крие тънка ирония, намек за някогашните чувства? А малката хитруша годеницата след като изпрати годеника си на фронта ще му остане ли вярна докрай? Защо Лора открива в нейното поведение предизвикателно съперничество пред Яворов? Смуща-

вашо я сепва обаче и въпросът не надценява ли тя това провинциално момиче, което трудно може да се мери с нея и средата, към която принадлежи, няма ли опасност да попадне в собствения си капан на прекалена мнителност?

В наетия втори етаж от къщата на Белинови госпожа Яворова влага всичките си сили и умения да подреди семейното гнездо, да създаде на желания съпруг целия уют, който му е нужен да живее и твори, оценявайки нейните грижи и преди всичко нейната обич. Но ако човекът е намерил място за покой след изнурителните и тежки битки, то метежният дух на твореца много трудно би могъл да се затвори и изолира от света, от продължаващата война. Ново писмо на Михаил Кремен от одринските позиции със своето съдържание го кара да чувства болезнено тази безизходица, която след първите победи и патриотично опиянение, все по-осезателно личи и тя напират от редовете, написани от приятелската ръка: “Омръзна ми до потръса това маниачество да се говори за сражения, за Турция, за граници, за Одрин – с една дума да онова, с което единствено живеем тук всички! Велика България!.. Нима душата на поета ще заживее по-свободно и по-леко в една двойна България? Ще видим сега тия, които нямаха други идеали, освен Велика България. Какво ще правят те сега? Аз знам: това, което още от първите дни на войната завършиха разни административни чиновници в новоосвободените градове... Богатство, рахатлък, културно лустро – ето новите идеали... И тия българи, които нахлуват в името на културата и свободата, ми изглеждат като същински хуни. Ето ги около пет хиляди наоколо ми. Аз живях всред тях в такова време, когато скритите инстинкти се разголват до цинизъм. Животното, което мисли само за ядене и пиене – ето с кое живее повече от три месеца. Понякога всичко това ме измъчва като кошмар. За какво се бия аз? А какво ще умра?”

Сходно е съдържанието на писмото, което Яворов изпраща на Данаил Крапчев: “Македония отива. Сърби и гърци завряха нечистите си нокти в гърдите на Македония и разкъсват дробовете ѝ... Трябваше да бъдеш тук, в София, за да чувствуваш всичкото безнадеждие за бъдещето на нашето национално дело. Всичките македонски планини, с гробовете на толкова паднали борци, сякаш лежат на гърдите ми и аз не мога да дишам...” С телеграма от фронта Александър Паскалев го подсеца, че старата година си е отишла и

започва нова: “Драги мълчаливи Яворов, Ч. Н. 1913 г. с нова Велика България...” През януари идва писмо от с. Еникьой, в което издателят, облякъл офицерската униформа, му описва подробности от сраженията при Одрин, тъй като са били нужни на Яворов за замисляна нова драма. Паскалев пита известния автор: “Какво ще кажеш за себе си, за литературата? Виж К. Христов и Ив. Вазов са написали маса патриотически стихотворения. Па и всички почти млади. Няма ли да възпееш и ти моменти и събития например от войната?”

Отговорите на много от зададените въпроси се съдържат в писмото на Яворов от 26 февруари: “Драги Паскалев, както се вижда ти не си получил едно трето затворено писмо. Изгубил си: то беше едно обширно експозе по политическото положение, каквото бях писал и на Кремена. А пропо. Виждаш ли там това момче? Арнаудов (Иван) ми разказа, че сте били заедно (ти, Кремен, и той, Арнаудов), а пък нито твоя милост, нито Кремен е поменал нещо подобно. На Кремен преди седмица пратих една бутилка ликьор по един негов войник. Ако някой твой войник дойде насам с намерение да се върне обратно, заповядай му да се отбие при мене (ул. “Раковски” 126), да изпратя и тебе същото за възстановяване равенство между моите мили приятели. Аз се готвех да дойда самолично да ви видя там, но останах... Брат, женен човек съм! Когато се ожениш и ти, ще видиш. Тук е ужасно тягостно, цялото това положение – на преговори за мир, които не отиват нито стъпка напред, и на война... ако си толкова охотник, – знам, ама хъ-де! Понеже не си получил последното ми писмо, ще ти кажа онова, което между другото, ти пишех в отговор на твоите въпроси: Михаил Арнаудов е в цензурата и ти праща много поздравя. Той дори поиска адрес, за да ти пише. Бележка за Кирила Христов в “Утро” не е негова. Олга Николаева ти праща сърдечни поздравя благопожелания. Златарчето ще си има бебе, едно мъничко бебе, понеже и то само е мъничко момченце. За себе си ти пишех: Аз през тая война извърших три подвига: 1. ожених се; 2. отидох в Македония; 3. не написах патриотически стихове...”

По това време Яворов замисля драма с военен сюжет, чието първоначално заглавие е “Жертвата”. Според нахвърляния план тя е трябвало да обхваща 3 действия, 5 картини: картина I – в София, картина II в един граничен български тракийски град, картина III – в Одрин, картина IV – в турския тракийски град,

картина V – в българския тракийски лагер. Данаил Крапчев му пише от Солун с настоятелна молба: “Преди всичко за твоето идване тук. Само Баждарев е човека, с кого мога да се съветвам. А има толкоз работа да се върши. Ако не те задържат домашни причини, ти трябва да дойдеш тук за малко време.”

“Домашни причини” има и те тепърва ще хвърлят сянка върху живота на поета и неговата съпруга. Когато Мара Белчева заминава през май 1913 г. за Италия по повод годишнината от смъртта на П. П. Славейков, двамата идват да я изпратят на гарата, и нейните впечатления подсказват назряващите опасни трусове между тях: “Чудна двойка! Как им потъват огледите един в друг! Загърнати в някаква тайнственост, те изчезват за действителността, губят се зад воал, като някоя старинна фреска от велик художник. Ето ги пак реални. Обръщат се, говорят с другите. Яворов се приближава до мен, хваща ми ръката с топлота: “Простете ни, дето тъй рядко ви спохождахме. Не казвайте това на Пенча, той и в гроба ще се обърне и ще каже: “Магарета!” Кажете му само, веднъж Македония свободна, аз няма вече тук какво да правя...” “Как! Ами Лора?” Той само горчиво се усмихна и нищо не отвърна.”

За положението в техния дом съобщава и Лора в писмо от 9 юни до сестрата на Яворов: “Мила Екатерина, забавих се с отговора си, защото бях болна и се случи нещо непредвидено и неприятно. Сега вече се чувствам добре и се надявам, че загубеното ще се възвърне, т.е. че ще имаме друго синче, ако и по-късно. Казвам синче, защото Пейо се обижда от мисълта да дъщеря! Изглежда, че сега пък със сърбите ще се бием! Пейо иска да замине, но разбира се – ще замине само ако се обяви войната...”

С телеграмите си до Яворов Тодор Александров все по-определено сочи, че напрежението расте: “Тука се мисли, че войната е неизбежна: само така се решават да пращат вече четите и да разрешават за атентати...” Така става: главнокомандващият генерал Михаил Савов по нареждане на цар Фердинанд заповядва на 2-ра и 4-та армия, които са на българо-сръбската и българо-гръцката граница, да започнат настъпление на 16 юни 1913 г. и с това Междусъюзническата война изправя България пред нови изпитания. На 25 юни Яворов потегля за Кюстендил и след два дена пише до Лора неочаквано разнежен и с обтегнати нерви от хода на събитията: “Мил мушморок, тренът тръгна на 9 ч.

Когато пристигнах на Кюстендилската гара, 3 ч. след пладне топовете гърмяха при Гюешево и аз продължих нататък. Там, към 6 ч. вечерта канонадата беше още в разгар. Сърбите обсипваха с фугасни и шрапнели гранати от Султан тепе нашата позиция. Зрелището беше ужасно и величествено. Вече 6 дни нашите издържаха огъня, който сърбите сипеха от една доминираща над целия български фронт височина, – 6 дни и нощи, без отдих и сън, често пъти по денонощии гладни и винаги жадни и може би потайно желаещи смъртта, за да отдъхнат. Очите ми бяха пълни со сълзи, аз мислех за тебе и душата ми бързаше да ти разкаже всичко, което виждах...” Следващото писмо е от 7 юли и то допълва преживяванията: “През тия всичките дни, можеш да си въобразиш, какво ми беше на душа, – през всичките тия дни, най-черни от черните в новата история на България. Вчера и днес изглежда положението значително се подобрява и аз бързам да се махна по-далеко от местата на новините, като отнеса най-добрите надежди за бъдещите дни. Помисли си пет държави против тая бедна България, – пет сили, не – шест, заедно с най-ужасната – защото е най-мръсната, – холерата...”

Тодор Александров обобщава общата покруса: “Сърцето ми се къса от скръб и яд като гледам как рухват общонародните идеали и какво грозно бъдеще ни готвят нашите държавници и особено нашето висше военно командване. Вярата си в българския войник не съм загубил, изглежда до край няма да я изгубя, но висшето командване виждам, не умее да използва тая отлична сила, а дипломацията ни хич я няма. Там е именно нашето нещастие.”

Заедно със Симеон Радев и Кръстьо Станчев в средата на юли 1913 г. Яворов се прибира в столицата, където продължава дейността си на задграничен представител на Вътрешната македонска революционна организация. Един месец по-късно на заседание на артистическия комитет на Народния театър се решава от 19 август да се подновят репетициите за сезона 1913/1914 г. като се подготвят пиесите: “Женитбата на Белугина”, “Старият Хайделберг”, “Когато гръм удари” и “Ивайло”. На друго заседание се определя и пиесата, с която ще стане откриването на сезона: “Цезар и Клеопатра” от Б. Шоу.

Със сключения в Букурещ на 28 юли мирен договор погромът над България придобива значение на национална катастрофа. Правят се отчаяни опити да се защити ужасната участ на населението, което остава

в откъснатите от родината земи. Лора превежда на френски език писмото, написано от Христо Матов и Пейо Яворов като представители на ВМОРО, което те изпращат в отговор на апела на Балканския комитет в Лондон и неговия председател Ноел Бъкстон:

“Четохме Вашия апел. Вътрешната организация съжалява, че в Лондон и другаде се говори за Македония като за Конго или за Мароко. Нека да се знае, че това българско население, което се бори вече двадесет години и което въстана през 1903 г., ще бъде също силно в бъдеще и не ще остави други да си играят с неговата съдба. Надяваме се, че Балканският комитет, който е бил основан преди всичко, за да поддържа неговата справедлива кауза, ще вземе пред вид неговите български аспирации.”

И в театъра, въпреки започналите репетиции, се долавят трагичните последици от военната драма – гибелта на Христо Ганчев и Атанас Кирчев е опечалила трупата, заради преждевременната загуба на два ярки таланта. Яворов прави отчаяни опити да започне да работи върху новата си пиеса, но с напрежение следи подготовката около премиерата на “Когато гръм удари, как ехото заглъхва”. Завръщат се от фронта другарите му, с които споделя тревоги и надежди. Издателят Александър Паскалев е отново сред най-близките му събеседници. В спомените си за това време той пише: “Веднъж ми разказваше за случките си из Македония през последното си ходене там като войвода. Той бе дълбоко възмутен от дивите инстинкти на четниците. “Душата ми се отврати” – помня и до днес как изрече той и с какво чувство го каза.” По-нататък той добавя новите си впечатления: “Яворовият талант зрееше. Той обещавахе да даде повече от онова, което беше дал дотогава. Яворов беше литературна надежда на тогавашна България. Той чувствуваше това и като един подтик на новите си творби, които готвеше. Той живееше в опиянението от славата и творческите си замисли. Предчувствуваше ли, че ще го сполетят най-жестоки удари на съдбата!” Този “стеснителен, свенлив”, човек, според Кремен, е наблюдавал тактично семейния живот на автора, чиито произведения издава и популяризира, знаел е и неговите интимни увлечения. А през август годениците Дора Конова и Михаил Грозев сключват брак. Миловидната студентка с очилата която до скоро е била свободна, още повече че годеникът се сражава на бойното поле, вече е съпруга. Тя е знаела защо помръква погледът на Яворов, когато се срещат,

а движенията му стават нервни, замълчаванията продължителни. Но това е знаела и Лора и все повече е забелязвала как между нея и мъжа, към когото се е стремяла с цялото си сърце, израства онази ледена стена, за която е предупредена от неговото стихотворение. Приятелските отношения между двете семейства привидно продължават нормалния си ход, но младоженката едва ли е могла да забрави думите, които Яворов ѝ е казал преви време: “Ако ще и да си счупя главата един ден, Вие ще бъдете моя. Аз ще Ви спечеля, макар и с цената на главата си.” В спомените си тя описва как тяхната връзка се задълбочава, но въпреки чувствата между нея и поета, тя не скъсва с неговия приятел и му става съпруга. Сложният възел на тези “опасни връзки” става все по-заплетена, а изходът от него непредвидим. В душата на драматурга не звучи ли отново собственото му поетически предупреждение:

*Обичам те, защото се усмихваш – кротка
пред застрашителна съдба,
и няма кой да чуе в устремена лодка
предупредителна тръба,
и няма да ме спре (защото аз те любя!)
ни укор, ни молба –
и себе си, и тебе да погубя...*

Макар че не е гостувала в Чирпан, Лора си кореспондира с близките на Яворов. Голямата сестра Мина Крачолова (1874 – 1948) овдовява рано, след като се омъжва в 1899 г. за Димо Антонов, и се прибира в бащиния си дом, където се грижи за вече възрастния си баща. На нея тя се обажда на 17 септември: “Мила Мина, отдавна не съм ти писала. Но тук за сега с нищо нямаме да се похвалим. Всички сме под влиянието на лошия край на войната. Пейо е вече зает с театъра, имат постоянно репетиции, тъй като се предполага, че в началото на октомврий ще го отворят... От писмото става ясно, че Виола и Илия Белинов са в София и скоро ще отпътуват за Париж – това е давало възможност натегнатата обстановка на ул. “Раковски” № 126 да се разведрява, съпрузите почти не са заедно тези дни.

През септември Яворов е приет за член на новообразувания писателски съюз и благодари на председателя за оказаната чест: “С голямо удоволствие и съчувствие приемам членството в Съюза на българските писатели.” Присъствава на панихидата в кате-

дралната църква “Св. Крал”, организирана от Министерството на народното просвещение и отслужена в памет на загиналите във войните професори, учители и артисти. Писателят Димитър Бабев започна да издава сп. “Листопад” и понеже се познава с артистическия секретар на Народния театър го кани да напише за загиналите актьори. В бр. 3 излиза кратката бележка за Христо Ганчев – “мил човек, добър гражданин и отличен българин”, като накрая се обобщава: “Може на нашата сцена да виждаме и да видим мнозина даровити хора, но друг Ганчев нямаме – и няма да го имаме никога вече.” Втората публикация е по-разгърнатата, тя е отпечатана в бр. 11: “Кирчев имаше отпечатъкът на своето призвание сякаш върху челото си. Всеки, който го е срещал на улицата и се е вглеждал в него, несъмнено си е казал: това е един артист. Той имаше външност, която чаруваше, и поглед, в който грееше вдъхновението. Той имаше едно от ония съчетания на външни и вътрешни качества, с които видните хора, ако ги притежават, по-силно печелят популярност. Който видеше Кирчева на сцената, не изпитваше разочарование, когато го срещнеше на улицата. Който го видеше на улицата предвкушаваше очарованието, което ще получи в театъра.”

Елена Снежина, съпруга на Кирчев, е била ревнувана от Лора, и е описала едно “недоразумение” по този повод: “Спомням си, че в един дъждовен ден през 1912 г., пролетта, Лора изпратила по слугинята си чадъра на Яворов, който беше в театъра. Един от прислужниците в театъра ѝ казал, че той току-що излязъл от театъра със Снежина под ръка. Слугинята се върнала и предала на Лора... Лора повярвала и толкова много ми се беше разсърдила, че дълго време не искахе да идва у дома, и избягваше дори да ме среща...” Тъй като Лора до 5 юни, същата година, е в Париж, има нещо неясно в спомена на актрисата. Снежина описва и гостуване при Лора, поканена от нея на кафе: “Яворов си беше вкъщи... По лицето му се четеше известно неразположение. Лора покани и него, но той отказа и запуши цигара. Този негов отказ накара Лора да се ядоса. Яворов се извини и отиде в кабинета си. Тя се обърна към мене и почти извика: “Драга Снежина, вече не мога да издържам...” Лора започна да ми говори, че Яворов обичал някоя си друга...” По-нататък тя описва още нещо твърде странно: “Аз ходех често у Лорини и често забелязвах на масата един малък дамски револвер. Попитах Лора защо ѝ е този револвер и защо не го махне. “Как ще го махна?” – отговаряше тя. – Може да ми потрябва някой ден.”

Изпълнителката на ролята на Амели в пиесата “В полите на Витоша” не е твърде правдоподобна в своя разказ. Дали Лора не е имала основание за своята ревност към нея? Била ѝ е поверена главната роля в предстоящата премиера – ролята на Бистра в “Когато гръм удари, как ехото заглъхва”, а Яворов не може да не е избирал изпълнителите в пиесата си, знае се, че активно е участвал в репетициите... Режисьорът Иван Попов даже отбелязва: “Почти сам я режисира.”

Пред новото сп. “Принос” (г. I, бр. 1), издание на “Седмична илюстрация” Яворов дава интервю, в което заявява: “Аз си поставих по моему една психологическа задача и се помъчих да я разреша. След двацет години лъжа, истината изляза наяве. Гръмът пада. Да видим как засегнатите ще изживеят всеки своето поражение. И нищо повече от това. Аз не съм нито социолог, нито моралист – и искам да бъда само поет и художник. Онова, което може да се оформи като идея, вследствие изживения в произведението ми живот, не ме занимава ни най-малко. Аз само анализирам и рисувам.” На въпроса защо печата пиесите си преди представянето им отговаря интригуващо, макар и спорно: “Защото моето дело е в текста, а не в онова, което изпълнителите дават на сцената. На сцената едно драматическо произведение става или по-добро, или по-лошо. Авторът няма нито заслуга за първото, нито грях за второто. Аз искам да бъда съден справедливо.” Долавящия се ироничен тон сякаш е насочен срещу бъдещите опоненти: “Смешни са ония, които казват: “трябва да видя това произведение върху сцената, за да си съставя мнение за него.” Защо те не искат да им се инсценира и падането на работника от покрива на едно здание, за да преценят четения такъв разказ? Или мислят, че в тоя случай бедността на тяхното въображение не им пречи? Това е един абсурден възглед, който пониква в Париж, за да се спаси реномето на френското драматическо творчество, доведено до жалкото състояние на индустриално производство и сарафска спекулация. Драмата е преди всичко литература – и сцената е нейното преимущество пред другите литературни родове. Значи – тя може да бъде не само четена, но и представяна. Какво повече?”

Отложената с цяла година премиерна вечер настъпва – 12 октомври, събота, завесата се вдига за новата пиеса “Когато гръм удари, как ехото заглъхна”. Долавял ли е някой в символиката на това заглавие приближаващата буря с една истинска драма, в която авторът няма да стои зад кулисите, а сам ще излезе на сцената в главната роля?

(Следва)

